

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри української
літератури Херсонського
державного університету*

ДЕТЕКТИВНІ МОТИВИ В ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ ДМИТРА МАРКОВИЧА ТА ЕДГАРА АЛЛАНА ПО

Творчість Дмитра Марковича через тривале замовчування до сьогодні залишається маловідомою широкому колу читачів та недостатньо вивченою фахівцями. Вона привертала увагу І. Франка, С. Єфремова, Б. Грінченка, О. Дорошкевича, С. Волоха, Т. Черкаського, М. Кушніра, а також сучасних дослідників української літератури кінця XIX – початку XX ст. Ф. Білецького, Л. Гаєвської, Т. Гундорової, І. Денисюка, О. Засенка, Н. Калениченко, Ю. Кузнєцова, І. Немченка, А. Погрібного, В. Фащенко, Н. Чухонцевої, Н. Шумило та ін. Особливий інтерес становить дисертаційне дослідження С. Панченко "Творчість Дмитра Марковича у контексті розвитку українського літературного процесу кінця XIX – початку XX століття", в якому проаналізовано витоки формування літературно-естетичних поглядів письменника, своєрідність характерологічного ряду малої прози в широкому типологічному контексті української новелістики кінця XIX – початку XX ст., особливості поетики жанру і стилю художньої спадщини митця [5]. Однак у цій праці, як і в розвідках інших літературознавців, детективні елементи в оповіданнях Д. Марковича не отримали належної уваги. Тому метою нашої статті є порівняння малої прози Д. Марковича та Е. По, виявлення спільних та відмінних рис у художньому дослідженні злочину цими авторами.

Детектив (від лат. *detektare* – розкривати, англ. *detective* – слідць) – "особливий вид художньої оповіді, у центрі якої – процес розслідування злочину й ідентифікація злочинця" [7, с.145]. Його попередником вважають авантюристичний, зокрема готичний роман, що сформувався наприкінці XVIII – на початку XIX ст. (А. Радкліф, Е. Сю, О. Дюма). Виникнення власне детектива пов'язують із творчістю американського письменника Е. По. Становлення ж цього жанру відбулося в європейській літературі, насамперед англійській та французькій. Дослідники пояснюють цей факт не лише авангардною роллю названих письменств, а й соціальними обставинами: саме в Англії та Франції раніше сформувалося громадянське суспільство, утвердилися верховенство права і повага до закону, з'явилася карна поліція. Визнанням майстром європейського детективу у XX ст. стала А. Крісті, авторка понад ста творів. Своє місце в англійській школі по праву посіли також Дж. ле Карре та Дж. Чейз. Класикою французького детективу є твори Ж. Сіменона, Буало-Нарсежака, С. Жапризо.

Ще на початку XX ст. сформувався так званий канон класичного детективу, що складається з таких правил: 1) читач має рівні можливості зі слідцем для розгадки таємниці; 2) злочин повинен бути розкритий не за допомогою збігів, випадковостей, містичних чи фантастичних елементів, а виключно дедуктивним шляхом; 3) любовній лінії в детективі місця немає; 4) злочинцем не може бути слуга, професійний убивця, член мафії; 5) слідць розумніший за офіційного поліцейського; 6) він повинен мати товариша, який за рівнем інтелектуального розвитку стоїть дещо нижче від середнього читача; 7) слідчий не може бути злочинцем; 8) обов'язкова наявність трупа; 9) у тексті твору відсутні літературні прикраси; 10) злочин здійснюється лише за особистими мотивами, політиці в детективі місця немає [7, с.145].

Ці вимоги сформульовані значною мірою на основі творів зачинателя світового детективу, американського письменника Едгара Алана По (1809-1849). У 1841 – 1844 рр. він опублікував новели "Злочин на вулиці Морґ", "Таємниця Марі Роже" та "Викрадений

лист", об'єднані постаттю слідчого-аматора Дюпена. Дослідники вважають, що саме в цих текстах митець зробив художні відкриття, завдяки яким і почав розвиватися детективний жанр. "Конан Дойл, Кристи, Хеммет, Сименон, точнее, их герои – все, можно сказать, вышли из По" [2, с.13]. Тому для порівняльного аналізу візьмемо саме перераховані твори американського автора.

За рік до смерті "батька" світового детективу Е. По, в українському м. Полтава в родині брата відомого фольклориста та етнографа, члена Кирило-Мефодіївського товариства О. Марковича, приятеля М. Костомарова, П. Куліша, Т. Шевченка, народився майбутній письменник Д. Маркович. У 1873 р. по закінченні юридичного факультету Новоросійського (тепер Одеського) університету він отримав право обіймати судові посади та займатися адвокатською практикою. З цього часу і до початку 900-х рр. Д. Маркович працював судовим слідчим у Кишиневському повіті в Бесарабії, товаришем прокурора в Херсоні, мировим суддею в Каліші. Відомо також, що він обирався почесним мировим суддею і в с. Михалківцях Острозького повіту на Волині, де оселився після того, як полишив службу, а також обіймав високі юридичні посади в урядах Центральної Ради та гетьмана Скоропадського. Таким чином, завдяки своїй професійній практиці Д. Маркович був добре обізнаний із картиною кримінального життя країни. Спадщина письменника невелика за обсягом: 21 оповідання, драма "Не зрозуміли", спогади та інші автобіографічні матеріали. Вона повністю увійшла до збірки "По степах та хуторах" [4]. Власне детективні елементи найбільше представлені в оповіданнях циклу "З давно минулого": "Замах на вбивство жінки", "Маленьке непорозуміння", "Збройний напад" та "Судова помилка".

На думку угорського літературознавця Т. Кестхейі найочевиднішою ознакою детективу є таємниця. У період становлення цього жанру авторів цікавила будь-яка загадкова подія (дивне повідомлення, крадіжка, шахрайство). Правило про вбивство як обов'язковий предмет слідства утвердилося пізніше. В Е. По такими подіями виступають пошуки листа ("Викрадений лист"), загадкові зникнення та смерть молоді дівчини ("Таємниця Марі Роже", має реальну основу), жахливе вбивство матері та дочки у зачиненій зсередини кімнаті ("Злочин на вулиці Морґ"). Твори українського митця переважно написані на основі дійсних подій. Дослідники відзначають суттєвий вплив юриста Марковича на Марковича-письменника. Так, в основу циклу "З давно минулого" автор поклав випадки із власної службової практики, а саме: напад і пограбування ("Маленьке непорозуміння", підзаголовок "Справжня подія"), збройний напад в однойменному оповіданні, спроба позбавити людину життя ("Замах на вбивство жінки"), вбивство ("Судова помилка"). Події в усіх інших творах збірки теж розгортаються навколо порушення справедливості та прагнення її відновити. Наприклад, у "Двох платочках" мова йде про крадіжку, а в оповіданні "Він присягав" – про розбійний напад. Часто ці випадки не є загадковими подіями, оскільки обставини злочину та їх виконавці можуть бути відомі читачеві з перших сторінок.

Відповідно до законів жанру, таємниці в аналізованих творах Е. По розкриваються завдяки блискучим умовиводам детектива Дюпена. Проаналізувавши всі факти та зваживши припущення, він робить несподіваний та єдино правильний висновок. Описи логічних міркувань персонажа посідають у творах американського письменника цілі сторінки. Д. Марковича цікавить не таємниця, а сам злочин, причини, що штовхають людей на порушення закону та норм моралі, і наслідки цього. Тому трагічні обставини подій розкриваються по-різному: Петро Савродим сам зізнається у нападі на Трохима Мусієнка ("Він присягав"), таємницю зникнення злодія Сокольчевського з оповідання "Два платочки" розповідає слідчому постраждала баба Ковалиха, врятувати безневинних та покарати злочинця вдається завдяки сумлінній праці слідчого та щасливому випадку ("Судова помилка") тощо.

Згадуваний уже угорський літературознавець Т. Кестхейі називає детектив новою своєрідною формою чарівної казки: міською казкою, однією із "можливих літературних

проекцій способу життя великого міста" [3]. Так, події в аналізованих новелах Е. По відбуваються у французькій столиці – Парижі. Місце дії у Д. Марковича точно відповідає назві його збірки – "По степах та хуторах": злочини в його творах відбуваються в селі Алчедар у Бесарабії ("Маленьке непорозуміння"), за три верстви від села Гидігиш Кишинівського повіту ("Судова помилка"), на річці Дністр неподалеку від *"такого-то села"* [4, с.384], у полі біля річки Прут ("Збройний напад") тощо.

У класичному детективі слідць має бути розумнішим за офіційного поліцейського. Персонаж Е. По є саме таким. С.-Огюст Дюпен – уже сформований детектив-аматор, людина з глибокими аналітичними здібностями, якій доступні інтуїтивні прозріння та здатність поставити їх під залізний контроль логічного аналізу. Саме тому йому потрібен Санчо Панса (за Т. Кестхей), з яким би читач себе ідентифікував. У Дюпена цю роль відіграє його товариш, який у новелі "Злочин на вулиці Морг" переповідає історію випадкового знайомства з геніальним детективом.

Персонаж Д. Марковича – працівник слідчо-судової системи, який або розслідує злочин ("Судова помилка", "Замах на вбивство жінки", "Збройний напад"), або добре з ним обізнаний ("Два платочки", "Маленьке непорозуміння"). Т. Кестхей у своїй праці зауважив, що професійний поліцейський ніколи не вступить у довірливі стосунки з читачем. "Це дивним чином вдавалося лише інспектору Мегре" [3]. Герой Д. Марковича також легко налагоджує контакт із читацькою аудиторією. Налаштовує на відверту розмову вже оповідання-"передмова" "З давно минулого", що відкриває однойменний цикл і має підзаголовок "Спогади судового слідчого". У ньому персонаж, згадуючи про роки роботи на цій посаді, наголошує, що хоче розповісти про те, *"що робилося, переживалося, що бачив, що чув"* [4, с.312]. Він ділиться з читачем своїми роздумами щодо взаємозалежності таких понять, як закон і правда, закон і мораль. Останні рядки передмови сприймаються як сповідь: *"І знову слідства, люди окривджені, нещасні, знову працюю до стони серед самих поганих умов для душі і для тіла: серед холоду, недоїдання по селах, блукання ночами по степах, топлячись у болоті, розбитий, стомлений... І страх обхопить душу, щоб не стати рутинною, не завмерти і в людині завше бачити людину, бо злих до краю людей я не бачив – у самому великому злочиннику лежать людські іскорки тепла і добра, треба їх розшукати, освітити..."* [4, с.313-314]. Наступні оповідання циклу остаточно закріплюють довірливі стосунки персонаж – читач. Сприяє цьому те, що герой Д. Марковича, на відміну від Дюпена Е. По, не має феноменальних розумових здібностей, дивних звичок, часто помиляється, не завжди може довести свою правоту, відверто зізнається у власних прорахунках і навіть закохується ("Маленьке непорозуміння", "Збройний напад", "Судова помилка"). Відповідно йому не потрібен посередник у спілкуванні з читачем. Окрім того, автор змальовує свого героя в динаміці. Якщо в "Судовій помилці" спостерігаємо за невпевненими діями кандидата на судові посади в його першій важкій справі, то, наприклад, у "Замеху на вбивство жінки" бачимо вже досвідченого спеціаліста, який знає тонкощі слідства і судового засідання та вміє зазирнути в глибини душі підозрюваного.

Як відомо, композиція детективу відповідає певним законам. Традиційна побудова такого тексту на прикладі твору Е. По "Вбивство на вулиці Морг" має такий вигляд:

- експозиція, детектив включається в дію (замітка у вечірньому випуску "Судової газети" про нечуване звірство та опубліковані наступного дня додаткові повідомлення про трагедію, зокрема покази дванадцятьох свідків; зацікавлення цими матеріалами детектива Дюпена);

- опис місця злочину, збір даних. У названому творі Е. По Дюпен із дозволу свого давнього знайомого поліцейського префекта ретельно оглядає квартиру і двір на вулиці Морг та відвідує редакцію однієї з ранкових газет;

- доказ рішення (пояснення Дюпена);

- формальне викриття (поява моряка та його розповідь про орангутанга, який утік від свого господаря) [6].

Усі перераховані композиційні складові детективу знаходимо і в оповіданні Д. Марковича "Судова помилка". Так, на початку твору молодий кандидат на судові посади М-ч отримує лист, в якому повідомляється про першу в його житті самостійну важку справу: "(...) *З верстви од села Гидігиша серед кукурудзяного поля знайшли забитим на смерть парубка Тому Гиждсу. Хто забив, незвісно*" [4, с.341]. Прибувши на місце трагічної події, він уважно все оглядає. Як і в Е. По, у Д. Марковича і місце злочину, і виявлене тіло описані дуже детально. Сюжет ускладнюється тим, що паралельно розповідач починає розслідувати і справу про розбій. Він опитує *"більше ста свідків"* [4, с.349]. Частина їх показів, як і в Е. По, наводиться у творі. Обидві справи несподівано розкриваються завдяки уважності молодого слідчого та збігу обставин. Є у творі і доказ рішення та формальне викриття – це розповідь слідчого про обставини вбивства Тома Гиждса і зізнання Афтенія Пломадяла у цьому злочині. В епілозі твору, всупереч класичному детективу, подається кульмінація та розв'язка любовної лінії, наміченої раніше. Т. Кестхейі зауважив, що для слідчого-майстра кохання – табу, і *"звичайно він не дозволяє собі захопитися навіть грайливими думками"* [3]. Персонаж Д. Марковича *"поділяє"* цю думку. Молодий слідчий усвідомлює, що *"так не можна вести справ, не можна залицятись із свідком, не коханням треба бавитися, а сухо, твердо діло робити"* [4, с.357]. Однак, він лише початківець, який тільки став на шлях, що веде до вершин професійної майстерності.

Отже, Д. Маркович за основу своїх творів бере випадки із життя. Цей прийом використовував у своїй практиці й Е. По. Але на відміну від американського письменника українського автора цікавить не таємниця, а сам злочин та причини, що штовхають людей на нього. Обидва митці для художнього опрацювання матеріалу обирають малу прозу. В оповіданнях Д. Марковича, як і в новелах Е. По, спостерігаємо всі складові детективу: виявлення злочину, методичний збір доказів та показів свідків і проведення власне розслідування. Однак цю місію український письменник покладає не на геніального аматора, як це робить Е. По, а на рядового юриста – звичайну людину, яка сумлінно виконує свої професійні обов'язки.

На запитання *"Чому, маючи величезний досвід роботи в юридично-судовій системі та безсумнівний белетристичний талант, Д. Маркович не став "хрещеним батьком" українського детективу?"* відповідь можна дати словами С. Єфремова. Дослідник визначає характерну рису індивідуального стилю митця як *"вистежування тієї іскри добра, що десь глибоко, під попелом черствості й байдужості, під намулом життя, тліє в серці у кожної людини, дожидаючись тільки слушного часу, щоб ясним полум'ям спалахнути"* [1, с.51]. І далі С. Єфремов наголошує: *"Всі герої Марковича – звичайнісінькі люди, частогусто з тієї сфери, яку вважають за формально злочинну, але під маскою звичайності, за формальним злочинством проти правових норм криється у них такий багатющий запас внутрішньої правди й любові, що просто заздрити можна письменникові з таким ясним світоглядом, з такими надіями на людину, на її потенціальну здатність до добра"* [1, с.512]. Така мистецька і громадянська позиція автора повністю суперечить законам детективу. Завдання, що ставив перед собою Д. Маркович-письменник, виявилися занадто складними для цього жанру.

Перспективи ж подальшої роботи вбачаємо у дослідженні впливу художньої прози письменника на становлення українського детективного оповідання.

Література:

1. Єфремов С.О. Історія українського письменства / Сергій Єфремов. – К.: Феміна, 1995. – 688 с.
2. Злобин Г. Эдгар По – романтик и рационалист / Г. Злобин // По Э. Рассказы / Эдгар По. – М.: Правда, 1979. – С. 3-18.
3. Кестхейи Т. Анатомия детектива / Тибор Кестхейи [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://fantlab.ru/work395170>.

4. Маркович Д.В. По степах та хуторах: Оповідання. Драма. Спогади / Дмитро Маркович. – К.: Дніпро, 1991. – 541 с.
5. Панченко С.А. Творчість Дмитра Марковича у контексті розвитку українського літературного процесу кінця XIX – початку XX століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01/ Запорізь. держ. ун-т; Світлана Панченко. – Запоріжжя, 2000. – 17 с.
6. По Э. Рассказы / Эдгар По. – М.: Правда, 1979. – 448 с.
7. Рогоза Ю. Детектив / Ю. Рогоза, Ю. Попов // Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – С. 145-146.

Анотація

Л. БОНДАРЕНКО. ДЕТЕКТИВНІ МОТИВИ В ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ ДМИТРА МАРКОВИЧА ТА ЕДГАРДА АЛЛАНА ПО

Стаття присвячена порівняльному аналізу детективних мотивів у прозі Д. Марковича та Е. По. Для зіставлення обрані такі оповідання українського письменника, як "Замах на вбивство жінки", "Маленьке непорозуміння", "Збройний напад", "Судова помилка" та ін. Зі спадщини Е. По – новели "Злочин на вулиці Морг", "Таємниця Марі Роже", "Викрадений лист".

Ключові слова: Д. Маркович, Е. По, оповідання, новела, детектив.

Аннотация

Л. БОНДАРЕНКО. ДЕТЕКТИВНЫЕ МОТИВЫ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЕ ДМИТРИЯ МАРКОВИЧА И ЭДГАРА АЛЛАНА ПО

Статья посвящена сравнительному анализу детективных мотивов в прозе Д. Марковича и Э. По. Для сравнения взяты такие рассказы украинского писателя, как "Покушение на убийство женщины", "Маленькое недоразумение", "Вооруженное нападение", "Судебная ошибка" и др. Из наследия Э. По – новеллы "Преступление на улице Морг", "Тайна Мари Роже", "Похищенное письмо".

Ключевые слова: Д. Маркович, Э. По, рассказ, новелла, детектив.

Summary

L. BONDARENKO. DETECTIVE MOTIFS IN THE ARTISTIC PROSE OF DMYTRO MARKOVYCH AND EDGAR ALLAN POE.

The article deals with the comparative analysis of the detective motifs in the artistic prose of D. Markovych and E. Poe. The following tales of the Ukrainian writer "Attempted murder of a woman", "Little misunderstanding", "Armed attack", "Miscarriage of justice" are selected for comparison. Among E. Poe's heritage – such short stories as "The Murders in the Rue Morgue", "The Purloined Letter", "The Mystery of Marie Rogkt".

Key words: D. Markovych, E. A. Poe, tale, short story, detective.